

ДИСКУРС. ЛІНГВІСТИКА ТЕКСТУ

УДК 811.161.2: 81'373.422

Н. М. Бобух
Україна, Полтава

ЛЕКСИЧНІ ОПОЗИЦІЇ В ПОЕТИЧНИХ ТВОРАХ ВОЛОДИМИРА СОСЮРИ

У статті досліджено лексичні опозиції як одну з форм художнього відображення навколишнього світу в поетичному ідіолекті Володимира Сосюри. Проаналізовано продуктивні в мовотворчості поета функціонально-семантичні групи антонімічних пар. Описано антонімічно-синонімічні парадигми аксіологічно маркованих номенів людських почуттів, а також опозиції, які виражають темпоральні й локативні характеристики, репрезентують протилежні абстрактні поняття та ін.

Визначено, що антонімічні пари й оксиморонні синтагми виконують у поетичних творах стилістичні функції створення контрастних характеристик персонажів, передавання полярних емоцій і почуттів ліричного героя, увиразнення контрасту та суперечливої сутності зображуваних предметів і явищ об'єктивної дійсності.

Ключові слова: антонімічно-синонімічна парадигма, генітивне словосполучення, індивідуально-авторська метафора, оксиморонна синтагма, опозиція, персоніфікований образ, поетичний ідіолект, полярна символічна оцінність, семантико-стилістична функція.

В статье исследованы лексические оппозиции как одна из форм художественного отражения окружающего мира в поэтическом идиолекте Владимира Сосюры. Проанализированы продуктивные в произведениях поэта функционально-семантические группы антонимических пар. Описаны антонимично-синонимические парадигмы аксиологически

маркированных номенов человеческих чувств, а также оппозиции, выражающие темпоральные и локативные характеристики, репрезентирующие противоположные абстрактные понятия и др.

Определено, что антонимические пары и оксиморонные синтагмы выполняют в поэтических произведениях стилистические функции создания контрастных характеристик персонажей, передачи полярных эмоций и чувств лирического героя, подчеркивания контраста и противоречивой сущности изображаемых предметов и явлений объективной действительности.

Ключевые слова: антонимично-синонимическая парадигма, генитивное словосочетание, индивидуально-авторская метафора, оксиморонная синтагма, оппозиция, персонифицированный образ, поэтический идиолект, полярная символическая оценочность, семантико-стилистическая функция.

This article researches lexical oppositions as one of the forms of artistic reflection of the outside world in Volodymyr Sosyura's poetic style.

Productive functional and semantic groups of antonymic pairs in poet's language were analyzed. Antonymic and synonymic paradigms of the axiologically marked nomens which reflect human feelings, as well as oppositions which express temporal and location characteristics and represent opposite abstract concepts were described.

The article makes it clear that Volodymyr Sosyura's poetic style is characterized by using temporal opposition day – night not only to name opposite parts of twenty-four hours, but in order to oppose symbolically progressive and reactionary periods of human society, peace and war, happiness and misfortune, gladness and sorrow. Symbolical character of the constituents of antonymic pair day – night in the poetic language of the author also can be based on the poet's individual transformations which reflect his individual world outlook.

The productive temporal opposition spring – autumn in V. Sosyura's artistic picture of the world was described. The

constituents of this opposition express polar symbolic evaluation.

Words combinations of lexical antonyms which are typical for poetic discourse and form personified characters are described. The author used personification in order to describe inner state of lyrical character, his / her feelings, emotional experience as well as positive state of lyrical character who shares his/her experience with the world.

Predicative oxymoron syntagms creating connection between nomens of polar emotions, feelings, character's emotional experience caused by a certain event or phenomenon were represented.

It has been proved that imagery in the analyzed texts can be created by means of using one of the opposition's constituent in denotative meaning and the other one in connotative meaning.

The analysis confirmed that antonyms pairs and oxymoron syntagms in the poetry had the stylistic functions for creating contrast characteristics of characters, for expressing polar emotions and feelings of lyrical character, for underlining the contrast described objects and phenomenon of the reality.

Key words: antonymic and synonymic paradigm, author's individual metaphor, genitive word combination, oxymoron syntagm, opposition, personified character, poetic vocabulary, polar symbolic evaluation, semantic and stylistic function.

Мовотворчість Володимира Сосюри досліджували Л. Пустовіт [3, с. 49–53], М. Скаб [4, с. 361–367], Л. Ставицька [6, с. 91–98], Л. Шутова [7, с. 196–199] та ін. Мета пропонованої статті – проаналізувати лексичні опозиції як форму художнього відображення об'єктивного світу в поетичному ідіолекті Володимира Сосюри.

Матеріалом дослідження є лексичні антоніми, зафіксовані в поетичних творах В. Сосюри [5].

Функціонально активними в мовно-художній картині світу митця є антонімічні лексеми, що свідчить про гостроту світосприймання, уміння відтворити полярність людських почуттів.

У поетичному словнику В. Сосюри продуктивною є темпоральна опозиція *день – ніч*, складники якої репрезентують контрастні прямі чи символічні значення. Полярна маркованість компонентів зазначеної антонімічної пари мотивована контекстом. У досліджуваних творах вони виражають переважно позитивну оцінність. Образ дня традиційно викликає асоціації зі світлом, теплом, радістю, спокоєм, щастям, поєднуючись із художніми означеннями: *білий, блискучий, вічний, жданий, квітчастий, теплий* (день) та ін. Образ ночі пов'язаний із кольором неба, місяцем, зорями на небі й поєднується з означеннями: *зоряна, синя, срібна* (ніч) тощо. Напр.: *В білі дні і ночі журавлині / буде спати солодко зерно. / Сік землі, як молоко дитині, / сили дасть, і проросте воно* [5, т. 3, с. 151]; *Чи линуть дні, чи сяють срібні ночі, / чи одягають цвіт весни сади...* [5, т. 5, с. 50].

Негативну оцінність лексеми *ніч* формують прикметники-означення з відповідною маркованістю (*безсонна, довга, глуха, проклята* та ін.): *Для Вітчизни дорогої / в день блискучий, в ніч глуху / він обточує набой / в гомінливому цеху* [5, т. 3, с. 159].

Характерною рисою ідіостилю В. Сосюри є вживання опозиції *день – ніч* для протиставлення прогресивного і реакційного періодів у житті суспільства, протиставлення миру і війни: *Безсмертя вам, о рицарі Вітчизни: / ви обернули ніч на вічний день* [5, т. 2, с. 172]; *... за день, що розцвіта кругом, / люблю я рідний край. / За те, що ніч він поборов / і щастя нам несе* [5, т. 3, с. 59]; *Що світові давав у всі віки героїв / і в боротьбі за день тьму ночі переміг, / народу, що тебе для радості відстояв...* [5, т. 4, с. 120].

У наведених контекстах позитивний оцінний зміст символу *день* підсилюють епітет *вічний* та метафора *день, що розцвіта*, які викликають в уяві читача асоціативні зв'язки з вічним, новим, прогресивним, світлим, весняним. Негативну конотацію символу *ніч* увиразнюють генітивні словосполучення *тьма ночі, ніч негод*, які, навпаки, асоціюються з чимось поганим, страшним, нещасливим. Протиставлення однопланових щодо характеру асоціацій понять дає змогу створити надзвичайно

образні картини.

Негативно марковані прикметниково-іменникові оцінні конструкції співвідносні із генитивними словосполученнями, які символізують горе, трагедію, війну, неволю, насилля. Опозиція *день – ніч* не тільки номінує частини доби, а й передає тяжкий душевний стан ліричного героя: ***Ночі муки, чорні дні потали, / вкритий трупом і сльозами шлях. / Од крові сніги червоні стали, / і жінки голосять у вітрах*** [5, т. 2, с. 205].

В. Сосюра вживає контрастні лексеми *день – ніч* і для символічного протиставлення щастя, радості – нещастю, печалі: *Двері серце відчиня / чи у дні, чи в ночі. / Чорне бархатне вбрання, / василькові очі* [5, т. 2, с. 147]; *Любов до світла, любов до щастя, / та не для себе, а для усіх, / хто хоче ночі на дні квітчасті / перетворити в края своїх* [5, т. 3, с. 195].

Символічність складників зазначеної опозиції в поетичній мові може ґрунтуватись і на індивідуально-авторських асоціативних зв'язках, які розкривають оригінальне світосприймання митця. Приміром, у досліджуваних текстах відзначено вживання цих контрастивів на означення ситуації «побачити білий світ, народитися»: *...ти [Україно] в любистку мене у хатині похилій купала, / коли вперше я крикнув і глянув із ночі на день* [5, т. 2, с. 275].

Серед поетичних образів, сформованих навколо протиставлення *день – ніч*, виразною індивідуальністю позначені й генитивні словосполучення, які відзначаються нетрадиційністю асоціативних зв'язків: *гомін днів і ночей, крила ночі* тощо. Такі метафоричні конструкції, ґрунтуючись на переосмисленні явищ, сприяють збагаченню поетичної мови образними засобами: *Так на світанні бліднуть крила ночі / І вітає день життя щасливий спів* [5, т. 4, с. 23].

Зафіксовано також компаративні звороти, ґрунтовані на логіко-смысловому паралелізмі протиставлюваних частин доби. Оцінна маркованість цих компаративізмів (позитивна чи негативна) пов'язана із узагальнено-символічним значенням другого компонента порівняння. У компаративному звороті *день, як ніч* позитивна оцінність конститuenta *день*

трансформована компонентом *ніч* у негативну. Лексема *ніч* у такому разі означена переважно емоційно-оцінними епітетами *чорна, темна* та ін., які підсилюють негативну експресію порівняння: *Над краєм дні – як ночі темні. / Чужі знамена на Дніпрі* [5, т. 2, с. 212].

Засвідчуємо вживання словосполучень *саяво дня, імла ночі*, які підкреслюють наявність / відсутність світла – ознаку, що лежить в основі протиставлення названих частин доби: *У саяві днів, ночей імлі / вартують труд, його турботи* [5, т. 5, с. 153].

Продуктивні в мовно-художній картині світу В. Сосюри й протиставлення *весна – осінь, зима – літо*: *Чи осінь, чи зима, чи в зелені діброва / весни вітає дні, чи літо славить птах, – / усе мені шумить хода твоя шовкова / і стан твій молодий пливе в моїх очах* [5, т. 2, с. 120].

Опозиція *весна – осінь* актуалізує колірну гаму, яка відтворює зелений цвіт весни й жовтий, золотий цвіт осені: *Я пісню про щастя складаю, / про щастя – відраду серцець, / і зелень весни не змінюю / на осені злото й багрець* [5, т. 5, с. 38].

У деяких віршованих контекстах поняття-образ *осінь* репрезентує негативну маркованість, актуалізовану відповідними емоційно-оцінними прикметниковими означеннями: *Славутича даль многоводна / чекає зимових заков. / Але і у осінь холодну / весну нам приносить любов* [5, т. 5, с. 39].

Полярну символічну оцінність складників антонімічної пари *весна – осінь* простежуємо в поетичних уривках, у яких лексема *весна* номінує щось початкове, розквіт, розвиток, перемогу, лексема *осінь*, навпаки, означає завершення чогось, спад, поразку: *Як в осінь ту, що стала нам весною, / в огні боїв з китайцем він дружив* [5, т. 4, с. 192].

Для ідіолекту В. Сосюри показовим є вживання метафоричних сполучень, ґрунтованих на протиставленні *весна – осінь*, з метою відтворення найтонших відтінків людської психіки. «Назви пір року й опис стану природи, – зазначає С. Єрмоленко, – органічно входять у психологічний аналіз стану людини» [1, с. 315].

У змістовій структурі образу *осені* наявні емотивні ознаки:

‘спокій’, ‘смуток’, ‘самотність’, а образ *весни* пов’язаний із почуттям радості, пробудження, оновлення: *Зарясніє калина, як моя Україна... / Йде у полі дівчина, як зоря солов’їна, / Як зоря солов’їна, як веселка вона. / Що їй осені туга, коли в серці весна* [5, т. 4, с. 93]; *Холодніє задумана просинь, / і в пожежі дерев далина. / Хто сказав, що на вулицях осінь, / коли в серці розквітла весна?!* [5, т. 2, с. 55–56]; *Од дум ніяк я не засну, – / вони біжать, нема їм краю... / Блажен, хто осінь на весну / в натхненній пісні обертає* [5, т. 5, с. 59]; *Хай листя падає на груди / і навіває вітер сні, – / той знати осені не буде, / хто народився для весни* [5, т. 4, с. 162].

Особливої виразності віршованим текстам надають персоніфіковані образи *весни* й *осені*, які автор уживає для відображення внутрішнього стану ліричного героя, його почуттів, переживань: *І щастя іншого не хочу, / коли в душі лиш ти одна. / Хай осінь дивиться у очі, / а в серце дивиться весна* [5, т. 5, с. 41].

Засвідчено й компаративні звороти, у яких лексема *осінь*, зіставляючись із *весною*, стає репрезентантом позитивної конотації, символізує життя, відродження, щастя: *Скільки щастя і пісень! / Розцвіта в душі, як рожа, / осінь на весну похожа* [5, т. 5, с. 88].

Цікавим є прийом ототожнення ліричного героя з порами року, у яких поетична мова актуалізує сему ‘вік’: *Завжди, завжди тебе любити, / аж поки прийде смерті тьма, / моя весна, моє ти літо, / моя ти осінь і зима* [5, т. 2, с. 167].

Продуктивні в мовотворчості В. Сосюри антонімічні лексеми *земля* – *небо*, використані для змалювання краси рідної природи, передачі почуття глибокої любові до Батьківщини, інтимізації ліричної розповіді: *Україно ти моя, / мій коханий краю! / Я люблю твій гордий шлях, / твою землю й небо* [5, т. 3, с. 52].

Із метою підкреслення динамічної ознаки кольоровість неба виражена відповідними дієсловами: *Як радісно стає, коли запона ночі / поволі рідшає і тане, як туман, / коли зорі на землю глянуть очі / і засиніє неба океан* [5, т. 5, с. 25]. Звертають на себе увагу індивідуально-авторські метафори, в

основі яких лежать зорові асоціації, пов'язані з кольором неба: *Далі й далі хмар юрба клекоче, / свіжо так і радісно в саду, – / і все ширше неба сині очі / дивляться на землю молоду* [5, т. 5, с. 18].

За допомогою прийому персоніфікації автор передає позитивний емоційний стан індивідуума (піднесення, радість, щастя), який поширює світ своїх почуттів на навколишню природу: *«Весною душа вся співає, / співають земля й небеса»; «Радісно зітхнули / небо і земля»; «У обіймах злилися і небо, / і земля»; «Земля і небо в щасті / жагучо обнялись»; «Обнімає землю небо голубе»; «... і все ширше неба сині очі / дивляться на землю молоду».*

Відзначаємо продуктивність у поетичному словнику В. Сосюри антонімічно-синонімічних парадигм, які репрезентують полярні почуття, психічні процеси, емоції, душевний стан ліричного героя: *веселий – сумний, печальний, смутний, журливий; любов – ненависть, нелюбов, гнів, лють; любити – ненавидіти; радість – горе, біль, жаль, журба, жура, мука, печаль, сльози; сміх, регіт – плач, ридання, сльози та ін.* Напр.: *Я знаю: біль затихне згодом, / замовкнуть спізнені жалі. / Переживай завжди з народом / і горе, й радість на землі* [5, т. 5, с. 188]; *Хто молодість нашу і світ ясновидий / леліє у ріднім краю, / хто ворога серцем усім ненавидить, / той любить Вітчизну свою* [5, т. 3, с. 178].

Використовуючи традиційне для поетичного стилю метафоричне сполучення *сміються і плачуть солов'ї*, автор розкриває ніжне почуття кохання, яким сповнене серце ліричного героя: *Я бачу той струмок і як дерева гнуться... / Там липи аромат – дихання вуст твоїх... / Солодкі солов'ї там плачуть і сміються / і місяць слухає кохання срібний сміх* [5, т. 1, с. 238].

Засвідчуємо цікаву індивідуально-авторську дієслівну метафору, ґрунтовану на зазначеній опозиції: *Стоїш чудесна, осіянна, / і милі ямки на щоках / сміються й плачуть* [5, т. 7, с. 159–160].

Для поетичного ідіолекту В. Сосюри характерні й оксиморонні синтагми, які актуалізують зв'язок між номенами полярних емоцій, почуттів, переживань індивідуума, викликаних певною подією чи явищем: *І виростають з радості печалі, / як із печалі радість вироста* [5, т. 5, с. 133]; *Коли у нім [слові] ненависть / з любові вироста* [5, т. 4, с. 174]; *Нема без втрати перемоги, / без горя радості нема* [5, т. 3, с. 35].

«Продуктивність оксиморонів зі структурою речення, на думку С. Завалій, зумовлена тим, що в поетичній мові поширені афористичні висловлювання, побудовані на поєднанні контрастних за значення лексем» [2, с. 15].

Зафіксована в аналізованих текстах дієслівна опозиція *сходити* – *заходити*, у якій поетична мова актуалізує можливість її складників уживатися для позначення початку і кінця людського життя. Такі контексти відзначені великою емоційною наповненістю: *Вони [слова-зірки] злітають з небозводу, / щоб передать в огні пісень / любов того, чий день заходить, / до тої, чий ще сходить день* [5, т. 4, с. 116].

Образність поетичних творів створюється і вживанням одного зі складників антонімічної пари в прямому значенні, а другого – у переносному. Цей спосіб використаний для показу нерозривного зв'язку людини й природи. Пор.: *Заходить сонце. Пливе на воді / туман із луків, як сон блідий... / Заходить сонце. І щастя сходить, / і сонце сходить в душі моїй* [5, т. 2, с. 120]. Уживаючи вислів *заходить сонце* в прямому значенні, а вислови *щастя сходить* і *сонце сходить в душі* – у переносному, автор зображує душевний стан ліричного героя, його радісний, піднесений настрій.

У досліджуваних текстах простежуємо продуктивність контрастних лексем *життя* – *смерть* і *життя* – *небуття*: *Ми молоді, уперті, / за нами – майбуття. / Лиш той не знає смерті, / хто творить сам життя* [5, т. 3, с. 168].

В антонімічній парі позитивнооцінний компонент *життя* традиційно уподібнений рухові по шляху, по земному простору: *Не для того я з тобою / йду дорогою життя, / щоб у смерть, повита тьмою, / ти пішла без вороття* [5, т. 2, с. 102].

Відзначаємо перифрастичні вислови, у яких *життя* за давньою поетичною традицією порівняне з вогнем, а смерть зображена як згасання життя: *Так і душа моя тривожна / твоїх очей проміння п'є. / У нім усе, що для поета, / погасне з ним моє життя. / Й, неначе мертва та планета, / Я попливу у небуття* [5, т. 2, с. 145].

В аналізованих поетичних творах автор уживає антитези з метою створення полярних характеристик персонажів: *Ти – моря шум, я – спокій суші, / обидва ми – мов тиша й крик. / А ніч і день – то наші душі, / любов'ю з'єднані навек* [5, т. 2, с. 130] й підкреслення контрасту зображуваних предметів і явищ об'єктивної дійсності: *Їх [журавлів] курликання ласкаве / мов вітає води, трави, / то летять вони / з чужини на батьківщину, / на жадану Україну, – / вісники весни* [5, т. 4, с. 53].

Оксиморонні синтагми увиразнюють контрастний психічний стан ліричного героя: *Вона любить мене не хоче, / а я вночі од мук не сплю. / Як я ненавиджу ті очі / і, ненавидячи, люблю!* [5, т. 5, с. 193] й суперечливу сутність зображуваних предметів та явищ об'єктивної дійсності: *Небо рідне й чуже / над покорою хат. / Та не можу вже / я повернутись назад* [5, т. 1, с. 300].

Отже, у поетичному словнику В. Сосюри продуктивні антонімічні лексеми й оксиморонні синтагми, які автор уживає для контрастних характеристик персонажів та предметів навколишнього світу, передачі суперечливої сутності людських думок і почуттів.

Перспективи подальших досліджень убачаємо у вивченні опозицій на матеріалі поетичних текстів інших авторів.

Бібліографічні посилання

1. Єрмоленко С. Я. Мова і українознавчий світогляд: [монографія] / С. Я. Єрмоленко. – К. : НДПУ, 2007. – 444 с.
2. Завалій С. Б. Типологія оксиморонних синтагм у поезії другої половини ХХ – початку ХХІ століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / С. Б. Завалій. – К., 2015. – 19 с.
3. Пустовіт Л. О. «Такий я ніжний, такий тривожний...» (До

- 90-річчя з дня народження В. Сосюра) / Л. О. Пустовіт // Мовознавство. – 1988. – № 1. – С. 49–53.
4. Скаб М. Співвідношення загальнонародної та індивідуальної концептуальних картин світу (фрагмент «душа», Б. Лепкий та В. Сосюра) / М. Скаб // Науковий вісник Чернівецького ун-ту. Слов'янська філологія : зб. наук. пр. – Чернівці : Рута, 2006. – Вип. 276–277. – С. 361–367.
 5. Сосюра В. Твори : у 10 томах / В. Сосюра. – К. : Дніпро, 1970–1972. – Т. 1. – 366 с.; Т. 2. – 310 с.; Т. 3. – 233 с.; Т. 4. – 210 с.; Т. 5. – 218 с.; Т. 6. – 293 с.; Т. 7. – 282 с.
 6. Ставицька Л. Поетичне і прозове слово Володимира Сосюра / Л. О. Ставицька // Культура слова. – 2000. – Вип. 53/54. – С. 91–98.
 7. Шутова Л. І. Семантико-стилістична характеристика епітета в поезії В. Сосюра (на матеріалі творів 20–30-х років) / Л. І. Шутова // Вісник Луганського державного педагогічного університету ім. Т. Шевченка. Серія : Філол. науки. – Луганськ, 2000. – № 4. – С. 196–199.